

ANALYSIS OF ETHNOECOLOGICAL RESEARCH CARRIED OUT IN UZBEKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

Bakhtiyor Rejavalievich Khalmuratov,
Associate Professor of Namangan State University,
Doctor of Philosophy in Historical Sciences (PhD)

ANNOTATION

In this article, the research conducted in the field of ecology in the years of independence in Uzbekistan is analyzed based on interdisciplinary approaches. The main focus of the article is the analysis of the scientific foundations of the state policy in the field of ecology in our country during the period of independence, and it is significant that it aims to illuminate the problems related to the field from an ethno-ecological point of view.

Keywords and phrases: independence, the Republic of Uzbekistan, ecology, ethnoecology, "Avesta", Islam, nature conservation, land, water, air, fire, soil, ecological problems, traditions, rituals.

During the 20th century, rich empirical and theoretical materials were collected in the science of Ethnology. While academic research carried out in the first half of the last century focused more on recording information in the direction of traditional traditions that are becoming a thing of the past, since the second half of the twentieth century, the current situation in science has changed completely, and the practical significance of ethnographic materials has increased. Currently, Ethnology is used not only to solve political, economic and social problems, but also in the communication system, international trade, diplomacy and a number of other areas.

It is known that ecology and conservation of nature have become important not only now, but also since ancient times. In this regard, Major scientists of the world carry out a number of comprehensive studies, in which they state their scientific views, warning the leaders of world countries at least a little of the upcoming risks. But, a thousand unfortunately, despite these warnings, if the weight of environmental problems increases in world countries, it is increasing, it has never decreased.

Unfortunately, in the last hundred years, it was the ecological system of the region that caused great damage. The traditional etiquette of our ancestors in the field of use of nature was much more forgotten. According to these rules, it was considered a sin to smear and waste water and Earth thoughtlessly. We should emphasize the need to study and popularize the traditions of the pre-Islamic culture of the Rings of Central Asia of rational, harmonious use of nature"¹.

In Uzbekistan, which has been an integral part of the world community in recent years, interest in the Ethnology of the Uzbek people has increased even more due to radical turns in the life of society and changes in national thinking. Especially in this regard, along with such important problems as local government methods of national statehood, ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people, a number of scientific researches are being carried out on the study of

---

¹ Каримов И. А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – Б. 131.

traditional and modern ethnomedical processes, ethnography of historical and ethnographic regions and ethnocultural traditions characteristic of different regions². In addition, it can be noted that one of the main reasons why the research carried out in this area is enriched both in terms of scope and content is the sharp increase in interest in past history and national values and traditions during the years of independence.

It should be admitted that during the years of independence in Uzbekistan, ethnoecological aspects of the views on the preservation of nature, which are part of the age-old values of our people, were overlooked by scientific researchers, since research in the field of ethnoecology was carried out mainly in the field of Ecology. But, although in part in a number of scientific studies in the field of ecology, it can be judged as a gratifying case that the ethnoecological views of the Uzbek people are reflected.

Although the problem under study has not been studied as a special object of study, many works and articles cover one or another aspect of the issue to some extent. Therefore, taking into account the above factors, research in the field of Ecology in Uzbekistan during the years of independence can be divided into the following groups:

1. Scientific research in the field of Exact and Natural Sciences³.

---

² Шониёзов К. Ш. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. – Тошкент, 2001.; Хўжаев А. Халқимиз ўтмиши қадимги манбаларда. – Тошкент, 2001.; Асқаров А. Ўзбек халқининг этногенези ва этник тарихи. – Тошкент, 2007.; Арифхонова З. Х. Современная жизнь традиционной маҳалли г. Ташкента. – Ташкент, 2000.; Современные этнокультурные процессы в махаллях Ташкента. – Ташкент, 2005.; Дониёров А. Х., Бўриев О., Аширов А. А. Марказий Осиё халқлари этнологияси. – Тошкент, 2020.

³ **Аденбаев Б. Е.** Қўйи Амударёнинг гидрологик режими ва сув билан таъминланганлигининг ҳозирги ҳолати. География фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Тошкент, 2020; Арабов С. А. Мирзачўл суғориладиган тупроқларининг мелиоратив ҳолати ва уларни яхшилаш. Биология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022; Асатов С. Р. Сув танқислигида Бухоро воҳаси суғориладиган тупроқларининг мелиоратив-экологик ҳолатини яхшилаш йўллари. Биология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Асқаров К. А. Марказий Фарғона суғориладиган гидроморф тупроқларининг агроэкологик ҳолати ва унумдорлигини яхшилаш йўллари. Биология фан.бўй.фал.докт (PhD) диссертацияси. – Фарғона, 2022; Беканов Қуатбай К. Оролбўйи мураккаб экологик шароитидаги ерлардан фойдаланишни оптималлаштиришда геоинформатика методларини қўллаш. География фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Тошкент, 2021; Жумамуратоов М. А. Жанубий Оролбўйининг барқарор бўлмаган табиий муҳит объектларининг ҳозирги ҳолатини комплекс экологик баҳолаш. Биология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Нукус, 2020; Зиёев Р. Р. Зарафшон ҳавзаси дарёлари сув режими фазаларининг иқлим ўзгариши шароитидаги силжишлари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Каримов И. Э. Жиззах сув омбори таъсири доирасидаги геотизимларнинг ландшафт-экологик ҳолатини баҳолаш. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Жиззах, 2021; Комилова Н. Ў. Этноэкологик маданиятнинг географик жиҳатлари. География фан.бўй.фал.докт (PhD)

дисс. – Тошкент, 2019; Матназаров А. Р. Ўзбекистонда тоғ музликларининг табиий-географик тарқалиш қонуниятлари ва экотуристик роли. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Маҳкамов Э. Ғ. Фарғона вилояти табиатидан рекреация ва туризм мақсадида фойдаланишнинг географик асослари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Фарғона, 2022; Мирзаев Ж. А. Жиззах вилояти суғориладиган ер ва сув ресурсларидан барқарор фойдаланишнинг экологик жиҳатларини баҳолаш. Биология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022; Мирзахмедов И. К. Қўқон воҳаси ландшафтларини экологик оптималлаштириш. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Наманган, 2021; Мирхасилова З. К. Ер ости сувларидан фойдаланиб суғориладиган ерларнинг сув таъминотини ошириш (Фарғона вилояти мисолида). Техника фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Наралиева Н. М. Фарғона водийсида алоҳида аҳамиятга эга ботаник ҳудудларни танлаш ва антропоген омиллар таъсирида бўлган ноёб турларни сақлаб қолиш тамойиллари. Биология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Андижон, 2022; Раҳматов З. У. Жиззах чўли тупроқларининг суғориш таъсирида ўзгариши ва уни яхшилаш. Қишлоқ хўжалиги фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022; Реймов А. Р. Қорақалпоғистон ер-сув ресурсларидан оқилона фойдаланишнинг муаммолари ва экологик индикаторлари. Биология фанлари доктори (DSc) диссертацияси. – Нукус, 2022; Сабитов Т. Ю. Писком дарёси ҳавзаси атроф-муҳитига иқлим омилларнинг таъсирини моделлаштириш. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Тургунов Д. М. Ўрта Осиё тоғ дарёларида кам сувли йиллар ва уларни шакллантирувчи иқлимий шароитлар. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Туреева Куралай Ж. Жанубий Оролбуйи сув объектларининг антропоген деградацияланиш жараёнининг қонуниятлари. Биология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Нукус, 2021; Умурзақова Умида Н. Наманган вилояти ер ва сув ресурсларидан фойдаланишни оптималлаштириш имкониятлари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2022; Хожамуратова Р. Т. Қорақалпоғистон Республикаси сув ресурсларининг гидроэкологик ҳолатига мелиорация таъсирини комплекс баҳолаш ва уни қисқартириш йўллари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2020; Худайберганов Я. Г. Жанубий Оролбуйининг чўллашаётган ҳудудларидаги геотизимларнинг ўзгаришини тадқиқ қилиш. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Ширинбоев Д. Н. Зарафшон дарёси сув режимининг антропоген омиллар таъсирида ўзгариши. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Самарқанд, 2021; Эргашева Ю. Ҳ. Ўзбекистонда атмосфера сув буғидан чучук сувнинг муқобил манбаи сифатида фойдаланишнинг табиий географик жиҳатлари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Ярашев Қ. С. Жанубий Ўзбекистон дарё ҳавзалари ландшафтларининг функционал-динамик боғлиқлиги ҳамда уларни ландшафт-экологик районлаштириш. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Самарқанд, 2022; Ҳалимова Г. Паст

2. Studies in the field of linguistics and literary studies ⁴.
3. Publications of pedagogical, philosophical and legal significance ⁵.

тоғлар сув ресурслари шаклланишининг табиий географик омиллари ва улардан самарали фойдаланиш масалалари (Қулжуктов тизмаси мисолида). География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2020; Ҳасанов Ж. Ю. Ўрта Зарафшон ҳавзаси ландшафтларида экологик туризмни ривожлантириш истиқболлари. География фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Самарқанд, 2022.

⁴ Джуракулова Г. Ш. Ўзбек халқ достонларида от образи билан боғлиқ эпик формулалар ва уларнинг бадиияти. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Нарзуллаева Д. С. Ўзбек фольклорида “момо” култи (генезиси ва поэтикаси). Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Бухоро, 2022; Низомова Ш. Ш. Замонавий шеърятда сув ва олов образларининг рамзий-тимсолий талқинлари. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Бухоро, 2022.

⁵ Абдуазимова З. А. Глобаллашув жараёнида экологик ахлоқни шакллантиришга концептуал ёндашув. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Аширбоева М. Ҳ. Ўзбекистон давлатининг минтақавий сув ресурсларидан оқилонга фойдаланишни ташкил этиш функцияси ва унинг ҳуқуқий жиҳатлари. Юридик фан.бўй.фал.докт (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2020; Маматқулов Р. П. Ўзбек халқи ахлоқий қадриятларида табиатга оқилонга муносабат ва унинг ҳозирги кундаги аҳамияти. Фалс. фан.номз..дисс...автореф. – Тошкент, 2006. – 39 б.; Мирзаева Н. А. Талабаларда экологик компетентликни ривожлантириш тизимини такомиллаштириш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Чирчиқ, 2021; Николаева К. С. Глобал экологик муаммоларни ҳал этишда Хитой Халқ Республикасининг ўрни ва роли. Сиёсий фанлар *бўйича фалсафа доктори (PhD) автореферати*. – Тошкент, 2020; **Омонов Б. Н. Ўзбекистоннинг Оролбўйи минтақасидаги ижтимоий-экологик сиёсати. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) автореферати**. – Самарқанд, 2018. – 38 б.; Расулов Д. Урбанизациялашган муҳитнинг экологик маданиятни ривожлантиришдаги роли. Фалс. фан.номз..дисс...автореф. – Тошкент, 2000; Саидахмедов У. М. Марказий Осиёда трансчегаравий сувлардан фойдаланишнинг халқаро-ҳуқуқий жиҳатлари. Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Саидова У. Г. Экологик маданият тарихи ва унинг ривожланиш босқичлари. Фалс. фан.номз..дисс...автореф. – Тошкент, 2008. – 25 б.; Холмўминова О. Ж. Ўқувчиларга экологик-ҳуқуқий тарбия беришда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлигини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Термиз, 2021; Хушвақова Ҳ. С. Олий таълим муассасаларида “Экология ва табиатни муҳофаза қилиш” фанини ўқитишнинг методик асосларини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2021; Ғуломов А. Б. Жаҳид мутафаккирларининг экологик маданиятга доир қарашлари: тарихий-фалсафий таҳлил. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Фарғона, 2021.

4. Studies in historical and ethnographic direction ⁶.

Research on the problems of ecological culture created during the years of independence is also increasing. Therefore, scientific publications of this period constitute a separate category. The literature in this category is also of particular importance for being free from communist ideology, created from a new point of view. To the literature belonging to this group he. U. Abdullaev⁷, M. Zhuraev⁸, A. Musakulov⁹, Sh. Otaboev and Z. Hidoyatova¹⁰ works of others can be included. These works cover some aspects of the problem under study.

---

⁶ Алламбергганов Ш. Й. Ўзбекистонда атроф-муҳит муҳофазаси тарихи (1991–2018 йиллар). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Урганч, 2019; Есбергенова С. Х. Почитание животных в культовой практике каракалпаков (конец XIX – середина XX в). Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Нукус, 2001; Жабборова И. Х. Қашқадарё воҳасида янги ерларнинг ўзлаштирилиши ва суғориш тизими тарихи (XX асрнинг 50–80 йиллари мисолида). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Қарши, 2022; Кайшназаров А. Ш. XX аср охири – XXI аср бошида Жанубий Оролбўйидаги экологик ҳолат ва унинг муаммолари (Қорақалпоғистон мисолида). Тарих фан.бўй.фал.докт (PhD) диссертацияси. – Нукус, 2022; Камолова Н. П. Хоразм воҳасида деҳқончилик анъаналари тарихи (XIX аср – XX аср бошларигача). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Урганч, 2022; Мўминов А. З. Ўзбекистонда экологик туризмнинг ривожланиш жараёнлари (1991–2020 йиллар). Тарих фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Тошкент, 2021; Раҳмонов Ф. Қашқадарё воҳаси аҳолисининг зироатчиликка оид урф-одат ва маросимлари (XIX асрнинг охири – XX аср бошлари). Тар. фан. ном.... дисс. – Тошкент, 2002. – 189 б.; Рўзиқулова М. Ю. Марказий Фарғона қўриқ ерларининг ўзлаштирилиши ва суғорилиши тарихи (XX асрнинг 50–70-йиллари мисолида). Тарих фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Фарғона, 2021; Саримсоқов А. А. Календарные обряды узбеков (на основе материалов Ферганской долины). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ташкент, 2010. – 26 с.; Ўсаров У. А. Россия империясининг Туркистон ўлкасидаги ер-сув муносабатларига оид сиёсати. Тарих фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Тошкент, 2021; Халмуратов Б. Р. Ўзбек халқи анъанавий турмуш тарзида шомонлик эътиқоди. Тарих фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Тошкент, 2018. – 169 б.; Хатамова Р. З. Ўзбекистонда сув хўжалиги ва ирригаторлар тайёрлаш иши тарихи (XX аср). Тарих фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Тошкент, 2022; Худайқулова Н. А. 1950–1990 йилларда Хоразмда янги ерларни ўзлаштириш ва сув хўжалиги муаммолари тарихи. Тарих фан.бўй.фал.докт (PhD) дисс. – Урганч, 2022;

⁷ Абдуллаев У. С. Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2005. – 215 б.

⁸ Жўраев М. Ўзбек мавсумий маросим фольклори. – Тошкент: Фан, 2008. – 291 б.

⁹ Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. – Тошкент: Фан, 2010. – 307 б.

¹⁰ Отабоев Ш. Экология, дин ва саломатлик. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2007. – 106 б.; Ўша муаллиф ва Ҳидоятлова З. Экология, гигиена ва сиҳат-саломатлик. – Тошкент: Фан, 2007. – 116 б.; Ўша муаллиф ва Мирвалиев С., Турсунов С. Экологияда маданият ва маънавий муаммолари. – Тошкент: Нишон ношир, 2009. – 279 б.

Sh. Atabaev, Z. Hidoyatova, S. Mirvaliev and E. Tursunov's research covers the solution of the secular environmental problems of mankind on a scientific basis, that is, the interaction between society and nature, as well as the importance of social environmental factors in human development. The opinion was expressed on measures to preserve human health, eliminate environmental problems, improve environmental education¹¹.

U. S. Abdullaev's studies, Ethnos – interethnic ties in the Fergana Valley were perfectly illuminated in the framework of the late XIX-XX centuries. At the same time, the author also provided information on the problem under study in the coverage of the lifestyle of this or that Ethnos, M. Zhuraev and A. Narzikulav¹² in his works, too, he was used in some places of research to cover one or another aspect of the problem. Although the works of the rest of the authors are also important for the problem under study, they have very little information on the traditional ecological culture of the Valley Uzbeks.

U. H. Karaboev initiated a historical and cultural approach to ecological culture as a complex social reality with its own internal systems, functional features. It divides ecological culture into traditional and modern manifestations, stating that "the basis of culture is the traditional culture of the people. The understanding of ethnocultural contributes to the development of the traditional culture of the people, in general, ethnocultural embodies the ideas in the culture of the peoples of the World, Universal cultural values and the right of certain regions or specific Ethnos"¹³, he noted. Based on this approach, the scientist divided folk culture into ritual-holidays, traditional games, folk recreation, folk medicine, folk art, folk pedagogy (ethnopedagogy), folk applied art, national costumes and dressing, ecological and folk domestic cultures¹⁴.

In subsequent years, the research carried out by philosophers from Uzbekistan in the direction of social ecology is also increasing. In these studies, he brought new scientific ideas on the philosophical aspects of the culture of preserving man and the environment, as well as on the problems of social ecology. Chunonchi, philosophers in this regard-B. Ziyomammedov¹⁵, T.

---

¹¹ Отабоев Ш. Экология, дин ва саломатлик. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2007. – 106 б.; Отабоев Ш., Ҳидоятова З. Экология, гигиена ва сиҳат-саломатлик. – Тошкент: Фан, 2007. – 116 б.; Отабоев Ш., Мирвалиев С., Турсунов Э. Экологияда маданият ва маънавият муаммолари. – Тошкент: "Нишон ношир" нашр., 2009. – 279 б.

¹² Нарзиқулов А. Деҳқон тақвими. – Тошкент. 1991. – 62 б.

¹³ Қарабаев У. Этнокультура: (Традиционная народная культура): Учеб. Пособие. – Ташкент, 2005. – С. 5.

¹⁴ Юқоридаги асар... – С. 25–32.

¹⁵ Зиёмухамедов Б. Экология ва маънавият. – Тошкент: Меҳнат, 1997. – 101 б.

Koyliev¹⁶, S. Mamashokirov¹⁷, D. Rasilov¹⁸, V. Levinskaya¹⁹, R. Mamatkulov²⁰ and U.Saidova²¹ and N.Nishonova²² scientific research of Lars can be cited. They studied issues such as the philosophical nature of the problem of ecological culture and the role and significance of society in the laws of development. In view of this, the definition of Aries, which reflects in itself the features of material and spiritual culture, deserves attention.

Historian scientist O. M. Yuldashev directly studied the issues of preserving the environment. In his research work "the state of the environment in Uzbekistan and the problems of its conservation, health improvement (80s)" he analyzes in detail the causes of the existing environmental crisis, the wrong attitude towards nature and its negative consequences. The author noted that in a complete picture of the development of environmental activity, the principle of tari-khiylik has acquired great importance. "this principle is based, in essence, on the study of environmental issues through the analysis of interaction in the system" Nature–Society–man", which has internal contradictions, " writes²³.

A scientific analysis of the degree of study of the problem showed that although the authors of the available sources and literature gave some ethnographic information about the traditions and rituals of farming, but in their work the issue we are studying was not specifically covered. In conclusion, it should be noted that in the Ethnology of Uzbekistan there is an integral process associated with the study of the ecological culture of the people on a scientific and theoretical basis and the return to the scientific heritage of the great scholars, on the one hand, a clear goal was set in connection with the development of the ecological culture of.

---

¹⁶ Куйлиев Т. Особенности формирования и развития экологической культуры. Автореф. канд. филос. наук. – Ташкент, 1993. – 25 с.

¹⁷ Мамашокиров С. Экологик хавфсизликни таъминлашнинг ижтимоий-сиёсий омиллари: Фалс. фан. док. дисс....автореф. – Ташкент, 1997.

¹⁸ Расилов Д. Урбанизациялашган муҳитнинг экологик маданиятни ривожлантиришдаги роли: Фалс. фан. ном. дисс...автореф – Тошкент, 2000. – Б. 48.

¹⁹ Левинская В.О. Понятие, структура и функция экологической культуры. Автореф. канд. философских наук. – Ташкент, 2000. – 28 с.

²⁰ Маматкулов Р. П. Ўзбек халқи ахлоқий қадриятларида табиатга оқилона муносабат ва унинг ҳозирги кундаги аҳамияти. Фалс. фан. номз. дисс. автореферати. – Тошкент, 2006. – Б. 25.

²¹ Саидова У. Г. Экологик маданият тарихи ва унинг ривожланиш босқичлари. Фалс. фан. номз. дисс. автореферати. – Тошкент, 2008. – 25 б.

²² Нишонова Н. Ў. Умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларининг экологик маданиятини шакллантириш (адабий таълим жараёнида). Пед. фан. номз. даражасини олиш учун ёзилган дисс. – Тошкент. 2001. – 133 б.

²³ Юлдашев О. М. Состояние и проблемы оздоровления, сохранения природной среды Узбекистана в 80-е годы. Дисс... канд. ист. наук. – Ташкент. 1993. – С. 29.